

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin
İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

III Yazı

Abbas Səhhətə görə, belli bir qanun üzrə olan həyatın bir doğuşu, bir təkamülü və bir də sonu vardır. Tərəqqinin əsası dəyişməkdir, insanlar, millətlər də bu tərəqqiyə uyğun olaraq doğulur, böyüyür və ölürlər. Sadəcə, insanın və millətlərin "ölüm"ü ilk baxışda fərqli görünə bilər, əslində vəhdətin tərkib hissəsidir. O, yazırdı:

**Dünyanın əvvəlindən ta bu halə
Aləmdə olmuş min-min istihab.
Hani əski Roma, əski yunanlar?
Hani əski tərəqqilər, imranlar?
Min-min belə saysız binalar yaxmış,
Sonra yeni bir mədəniyyət çıxmış. 1**

Səhhətin fikrincə, bütün bunlara mənə verən də Allahdır ki, ancaq insan bunu başa düşməkdə acizdir. O, "Tohid" adlı şeirində isə Allahın təkliyi ideyasını əsaslandırmağa çalışmışdır:

**Nurdan zərə doğdu, nerdən nur?
Fikir qıldıqca hər qədar insan,
Olur əlbəttə aqibət heyran.
Acizəm dərk-i simi-xilqətdən,
Kimdir aqah olan həqiqətdən?
Nə xəfədir, xəfəsi eyni zühur,
Zahir ikən olub vəli məstür...
Vartığın gün kimi nüməyandır,
Buna hər zərə faşi-bürhandır.
Limanil mülk əmrin et izhar,
Əntə Allah vahidül qəhhar.
Gərçi dərk etmirik həqiqətini,
Görürük leyk şənü qüdrətini.2**

Yaradanın böyüklüyünü, mü-kəmməliyini tərif edən Səhhət hesab edirdi ki, insanlar Tanrının yaratdığı kainatın da ancaq zahirini dərk etməyə gücündədir, mahiyyətini yox:

**Kainatın rümuzi-xilqətinə,
Kimsə vəqif deyil, bu zahirdir.
Xalqı-ələmin hüviyyətinə,
Öz vücudun dəlili-bahirdir. 3**

O, qnoseoloji anlamda da bir sıra fəlsəfi suallara cavab axtarmış, bacardığı qədər həmin sualları təhlil etməyə çalışmışdır:

**Bildirmə, nədən ötürü verilmiş sənə qüvvət?
İdrakı şüur, əqli zəka, ruhü dəriyə?
Bildirmə, həyatın nədir əməli, səlah?
Tənha gecələr uykusuz açdımmı səhəri? 4**

Deməli, Səhhət bir çox gecələri sabaha qədər Yaradan və yarananlar haqqında düşünmüş, bir çox suallara cavab axtarmağa çalışmışdır. O, göstərirdi ki, insan hissiyyəti təbii və süni hissələrə əsaslanır. Onun fikrincə, hazırda da təbii hisləri bir kənara qoyaraq süni hissiyyətlə yaradıcılıqla məşğul olmaq doğru deyil. Çünki süni hissiyyətlə deyil, təbii hissiyyətlə insanlara təsir etmək mümkündür.

Abbas Səhhətin dünyagörüşündə azərbaycançılıq və milli maarifçilik

O, yazırdı: "Hissiyatı-cəlibiyyənin kimsəyə təsiri ola bilməz. Hissiyatı təbiyyədir ki, başqasına təsir edər". 5

Onun yaradıcılığında müəyyən qədər etik, estetik məsələlərə də rast gəlmək olur. Səhhət şeirlərində ədəbi-estetik məsələləri romantik duyğularla yanaşı təbii hislər əsasında

Her zaman ədəbi-estetik anlamda insanlıq vəzifəsini millət və vətən anlayışları ilə bərabər tutan, hətta ondan üstün tutanlar da tapılır. Bəs, Səhhət üçün insanlıq nə deməkdir və o, milli-dini anlayışlardan nə ilə fərqlənir, ya da üst-üstə düşür? O, yazırdı:

da real həyat təsviri verməyə çalışmış, ədəbiyyatın millətə xidmət etməli olduğuna inanmış və buna əməl etməyənləri tənqid etmişdir. O, yazırdı:

**Gər adın bir ədəbi-danadır,
Qələmin möcüzü-Məsihədir.
Nəzmü təlifdə hünərvərsən,
Ya ki, bir şairi-süxüvərsən,
Sənə məfövçdən gəlir ilham,
Nəf görmürsə firqeyi-islam,
Tüf sənə, həm sənin kitabətinə. 6**

Səhhət yazırdı ki, elmi bir insan millət yolunda çalışmaq, vətənin dərinə əlac olmaq, ona möhtac olan soydaşlarına sahib çıxmaq əvəzinə cibini, şəxsi marağını güdürsə, beləsinin elmi də, fəziləti də boş şeydir. O, "Naseh" şeirində də açıq göstərirdi ki, şair, ziyalı deyilən real həyat təsvirlərindən yazmalı, azad olmalı, yeni saray şairi olub xalqa yalan danışmamalı, maddəlik etməməlidir:

**Müstəbidlər yaşamağın rahat
Şairi ələk ediblər alet
Bəxş edib şairə ənəmü səlat,**

**Rahət etmiş bu da imrari-həyat,
Gecələr məst, gündüz dərdi-xumar,
Yatmış yatmış ədəmi bidar?
Mədhü tövsüfü qəsaid yazmış,
Qəzəliyyəti fəraid yazmış,
Nəzm edib ləhvü ləab, həzliyyat,
Dürü əxlaq pozan həvviyyat,
Xalqı əfsanəyə işğal etmiş,
Bir böyük milləti işğal etmiş. 7**

Ona görə, əgər dahi bir alim müstəbidin, zalımın yanında yer alıb millət, vətən üçün çalışmırsa, o zaman həmin cəmiyyətin vəziyyəti də çox ağır olacaqdır. Bu anlamda özünü millət, vətən yolunda feda edən Səhhət yazırdı ki, millətin halına biganə, laqəyd qalmaq yol verilməzdir. Ona görə əsil alim, şair gecə-gündüz millət üçün çalışıb çoxlu zəhmətlərə, zillətlərə, çətinliklərə sinə gərməlidir. 8

Şairin fikri, xəyalı gərək azad ola. 10

Səhhət əvvəlcə "Şeir pərisi"nin "insanlıq" fəlsəfəsinə uyub ümmət, millət, vətən dərdindən uzaqlaşmaq istəsədə, ancaq bunu yenə də son anda bacarmır. Çünki "Şəhəri"nin dili ilə desək, ziyalı millətin, vətənin halına görəndə yanmırsa, onun dərdinə şərik olmağı özünə borc sayıb çarə tapmağa çalışmırsa, o şair, ya da ziyalı deyil:

**Qalx, oyan, cürətə, rədd kimi fəryad et!
Bu fəlakətdə qalan millətinə imdad et!
Görməyirsənmi bu bəqarə vətəndaşları,
Bac-qardaşları, sevgili dindaşları –
Zülm zəncirinin altında çəkir işkənə? 11**

O, "insanlıq" deməndən danışanlara çox tutarlı cavab verirdi:

**Başlınsu çox yaman bulanıq, kəngi mur qalıb,
Millətdə gözülər qalıb, yaku kor qalıb.
Ruhənibər əski nülüz, kəlmə zor qalıb,
Sönmüş tərəcəddün atəşimiz, azca zor qalıb.**

**İş görmədən rəisbənimiz şərəfəxtarı,
Ari olan nə dini, nə milliyətəxtarı,
Şeyxbr ayəğin ommağın üçün övətəxtarı,
Zahid halı haram aramaz, cəmətəxtarı. 16**

**Nə gərəkdir yazsan fəidsiz nəgmə, qəzal,
Yomuk kördünə meqəzil, böyük millətə?
İşlə öz fikrini ibraz edək mümtəz ol!
Ləqəpl millət ilə nəbədə homavaz ol!
Saylısan vətən övladının bir fərdi,
Vətən, imdadına işlə çağır hər fərdi.
Ya ərd ol, ortaya çıx, gəl kömək et qardaşına,
Ya gəlibəvəz ol, həm də ləqəsal başına. 12**

Bununla da, Səhhət belə bir qənaətə gəlirdi ki, əslində ümumi insanlıqdan danışanlar deyil də, ümmət, millət, vətən naminə, onların azadlığı naminə həqiqəti yazanlar daima incidilmiş, təqib və təzyiqlərə məruz qalmışdır. Bunu, Səhhət də etiraf edərək yazırdı:

**Vətənə, millətə sarma deyiləm dildə,
Yazmaq olmaz fəciət olmaz qəlam azad...
Çox həqiqətəmə təlqin eləyir vətənim,
Yoxdur ondan bəni söləməyə imkənim.
Danışarkən həqiqətdən yəşən buyruqda,
Tənəb sözbənim ağzımda qalır yumruqda.
Doğru söz sölədiyim halda məsul olaram,
Çərsiz nəgmə, qəzal yazmağa məğul olaram. 13**

Əxlaq məsələsinə gəlincə, Səhhət yazırdı ki, bu məsələdə də cəmiyyətin həyatında ciddi qüsurlar ortaya çıxmışdır. Bu gün müsəlmanlar arasında hər cür sifət (əslində sifetsizlik) daşıyanlar var. Belə ki, dünyə qədər müsəlman kimi tanıdığımız "xristian", türk bildiyimizi "rus" olub hər gün bir simaya düşür. O, yazırdı:

**Yeri düşsə əgər müsəlmandır,
Vaxt olur ya İvan, ya da Vartandır.
O nə bundan, düzü, nə ondanır,
Yəni bir şey, əcaib insandır.
Geyinir "en grand", gəzir "ala şıq",
Başda bir şapqa, əldə bir zontiq,
Rus, firəng ləhcəsi deyir "bon" tur,
Türk dilini sevməyir, "moveton" dur.
Danışır ya firəngi, ya rusi,
Metropoldur yeri, ya San-susi. 14**

Deməli, o dövrdə istər dini mədəniyyətlər, istərsə də imperiyanın nəzarəti altındakı məktəblər əsasən məsləksiz "tiplər" yetişdirmişdir. Məsləksiz, əqidsiz "tiplər" in həyata baxışında isə nəinki millət, heç din də deyil, ancaq gündəlik "praqmatistik", dəyərsizlik reallığı var idi. Bu cür "praqmatistik", dəyərsizlik reallığı isə xoşəxlaqlılığı, simasızlığı təlqin edirdi. O, yazırdı:

**Yoxdur heç məsləkimiz, məzhəbimiz,
Belə tiplər yetirir məktəbimiz,
Fikrimiz zövqü səfa süməkdir,
Yaşamaqdan tək odur mətbətimiz...**

Səhhət şeirləri ilə yanaşı hekayə və pyeslərində də ("Cərrahlıq", "Bədbəxt ailə", "Yoxsulluq eyib deyil", "Cəhalət səmərəsi..." və b.) milli-dini dəyərlərə aid əxlaq, tərbiyyəyə diqqət yetirmişdir.

Beləliklə, Səhhətin dünyagörüşünün əsasında soydaşlarını tərəqqiyə, maariflənməyə səsləməklə yanaşı, ondan çıxış yolları da təşkil etmişdir. O, bir tərəfdən hazırda cəhəlet, geriyəpərəstlik dövrünü yaşayan müsəlman xalqlarının keçmiş şan-şöhrətini göz önünə gətirmiş, digər tərəfdən bundan çıxış yollarını aramışdır. Millətinin tərəqqisi uğrunda mübarizə aparan Səhhət hesab edirdi ki, artıq bütün millətlər kimi müsəlman xalqlarının da elm və mədəniyyət öyrənmək vaxtıdır. Onun ictimai-siyasi dünyagörüşündə Türk-İslam aləminin vəziyyəti ilə bağlı irəli sürülən mülahizələr günümüzdə də aktualdır.

Səhhətin fəlsəfi, etik və estetik görüşlərinə gəlincə, o, bir tərəfdən səmavi dinlərin irəli sürdüyü ontoloji və qnoseoloji məsələlərə razılığa da, digər tərəfdən müəyyən şübhələrə də cavab axtarıb tapmağa çalışmışdır. Her halda Səhhətin dünyagörüşündə vətən məsələsinə baxış əsasən idealist xarakter daşımaqla yanaşı, materializmin bəzi ünsürlərinə rast gəlməkdə mümkündür. Bu da gerçək həyatda yaşanan hadisələrin mahiyyətindəki ziddiyyətlə bağlı olmuşdur. Görünür, bu səbəbdəndir ki, şair-filosof bir çox hadisələrin dərkini çətinliyini irəli sürmüş, daha çox real həyatda elm, maariflənməkdə sadəcə həqiqət təsvirlərinə malik olmağı mümkün hesab etmişdir.

- 1 Yeni orada, s.56
- 2 Yeni orada, s.65
- 3 Yeni orada, s.68
- 4 Yeni orada, s.85
- 5 Yeni orada, s.243
- 6 Yeni orada, s.69
- 7 Yeni orada, s.150
- 8 Yeni orada, s.150
- 9 Yeni orada, s.76
- 10 Yeni orada, s.90
- 11 Yeni orada, s.92
- 12 Yeni orada, s.93
- 13 Yeni orada, s.94
- 14 Yeni orada, s.49
- 15 Yeni orada, s.106
- 16 Yeni orada, s.106

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap olunur